

tekstu *Pisati uz svijeću: lucubratio* kao *topos-formula od Cicerona do Lucića* u 14. broju našeg časopisa. Prijevod Plinijeve 9 knjige rezultat je takva pomna pisanja.

I u ostalim se priložima nalaze „prsti“ naših mladih i iskusnijih kolegica i kolega tako da će „gustoća“ ovoga broja biti zasluga baš njihovih ruku.

Što se pak onog drugog s početka našeg uvoda tiče – povećanja interesa za časopis – s veseljem možemo reći da smo dvjema akcijama dobili tridesetak novih pretplatnika i da ćemo s akcijama upoznavanja publike s našim časopisom nastaviti.

Sve nas to ohrabruje da nastavimo i dalje u četrdesetoj godini od objavljivanja prvog sveska časopisa LATINA ET GRAECA

No time će započeti uvodnik slijedećeg, 23. broja našeg časopisa.

Inge Belamarić

Delicije s Plinijeve menze: Nove dimenzije rimske raskoši i okrutnosti

„U redu, rekao je Bernardo Soares, jedne večeri Pedro me pozvao na večeru....u najbolji restoran u Cascaisu, s terase se pruža pogled na cijelo selo....vjerujte mi, dragi Pessoa, bio je to fantastičan restoran....kad smo stigli dočekao nas je natkonobar i ponudio originalnim francuskim šampanjcem i ostrigama....izvrsne su, kao da srčete more, štoviše čak sam pokušao napisati kratak tekst o osjetilima okusa i njuha, ja koji pišem samo tekstove o životu...“¹

Ostrige su oduvijek bile pojam za deliciju prve vrste. Rimljani su ih mogli spravljati i na način koji predlaže Apicije: **Embractum Baianum**: *ostres minutas, sphondylos, urticas in caccabum mittes, nucleos tostos concisos, rutam, apium, piper, corinadrum, cuminum, passum, liquamen, caryotam, oleum*.² (**Složenic iz Baja**: stavi u lonac isjeckane ostrige, mušule, meduze, usitnjene propržene pinjole, rutvicu, celer, papar, korijander, kim, prošek, likvamen, crvenu egipatsku datulju, ulje.)

Apicijev recept s ostrigama uvodi nas u čuveno ljetovalište u Bajama, gdje „fina morska spiza i novac dolaze zajedno u savršenom braku.“³ Mnogi su reci napisani o ljepoti Bajanskog zaljeva. „Nema na svijetu zaljeva sjajnijeg od Bajanskog“, kaže bogataš koji tamo gradi vilu (Horacije, Pisma, 1.1 83.) Po predaji, osnovao ih je Odi-sejev mornar Baja. Pridijevali su im se razni epiteti: „liquidae Baiae“ – bezoblačne Baje, „aestuantes Baiae“ – vrele, „vaporiferae“ – pune pare, a zbog krasnih plaža zovu ih i „blandissima litora“. Luksuzne vile aristokracije i careva (Augusta, Hadrijana) urasle su u aromatično bilje, neke od njih hrabro izbačene u more. S ribogojilištima duž obala i sumpornim banjama u prirodnim toplicama dobile su upečatljiv odjek u stihovima Horacijevim, Ovidijevim, Marcijalovim, Kasiodorovim... Boravak na toj antičkoj rivijeri bio je skup, dolazilo se u društvu. Baje su bile dovoljno daleko od Rima da moralne uzde popuste, štoviše očekivala se svakovrsna zabava.

Lukrinsko jezero okrenuto Avernskom bilo je na glasu po školjkama, koje su i kod ribara i kod potrošača bile zadržale grčki naziv: *Lucrina conchilia*. U Plinijevo vrijeme ostrige su se prenosile iz Brundizija u Lukrinsko jezero, gdje bi se hranile na-

¹ Antonio Tabucchi, *Posljednja tri dana u životu Fernanda Pessoae*, Zagreb, 2009.

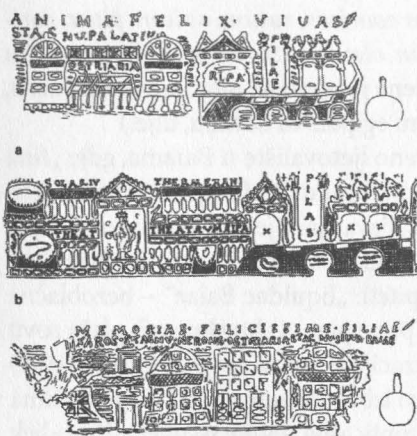
² Apicius, *De re coquinaria*, 9.11.

³ Andrew Dalby, *Empire of Pleasures, Luxury and indulgence in the Roman world*, London, NY, 2002.

kon duga putovanja. Naš pisac zna da ostrige vole svježju vodu potoka koji uviru na morsk obalu, a da su na otvorenom moru male i rijetke, te da rastu najbolje početkom ljeta i to svugdje gdje se sunčana zrake probijaju do morskoga dna. Sergije Orata (pretor 97. godine), zaslužan je za prva uzgajališta ostriga. Valerije Maksim navodi da je Orata zatvorio Lukrinsko jezero prostranom i visokom građevinom, da bi se školjke (*conchilia*) mogle održavati u svježem stanju.⁴ Pregradnja jezera očito je bila potrebna da bi se osigurala neuzbibana površina vode, jer su se za olujna vremena morski valovi prelijevali u jezero (Strabon). Malo je poznato drugo veliko Oratino postignuće: kako bi zagrijao bazene, smislio je cijeli sustav grijanja, koji će ubrzo postati poznat kao neizostavni hipokaust u termama. Oratu je pak tužio neki Konsidije koji je dobio Lukrinsko jezero u koncesiju od države. Unatoč tome, *ostrearum vivarium* omogućio mu je ogromnu zaradu, a on je svoje ostrige očito s puno prava mogao reklamirati kao najbolje koje se mogu nabaviti u carstvu.

U članku R. T. Güntera o uzgoju ostriga čitamo i važan opis, onaj Auzonijev iz 4. st., u kojemu se govori o ostrigama *quae Baianis pendent fluitantia palis...*⁵ Taj nam navod lijepo objašnjava crteže na dvjema vazama od iznimne arheološke važnosti, jer se po njima može pouzdanije razumjeti način uzgoja ostriga starih Rimljana, koji se zapravo i ne razlikuje mnogo od onoga koji se vidi, recimo, u našem Malostonskom zaljevu.

Prva, gotovo okrugla staklena vaza, s uskim cjevastim vratom, visoka 25 cm, s dijametrom do 13 cm, pronađena je u Piombinu (antička Populonia). Uočio ju je i opisao znameniti arheolog, numizmatičar i putnik istraživač Domenico Sestini još u 18. stoljeću.⁶ Donji, okrugli dio ukrašen je prikazom na kojemu je prepoznata obala između Puteola i Baja, kako je izgledala u rimsko doba. *Piombino vaza* donosi panoramski pogled na glavne građevine duž obale: na desnoj polovini prikaza vidimo gat koji nose četiri luka nad morem. Na gatu lijevo nalazi se edikula zanimljiva krovijšta sa šiljatim zabatima, uobičajenim za pompejanske freske (unutar luka stoji: RIPA). U sredini su dva stupa s pticama na vrhu i s natpisom PILAE između. Skroz desno je arkada na tri stupa s poprsjima četiriju konja naatici.

Crteži ugravirani na rimskim suvenirskim staklenim bočicama
a) Piombino, b) Odemira,
c) Museo Borgia u Rimu

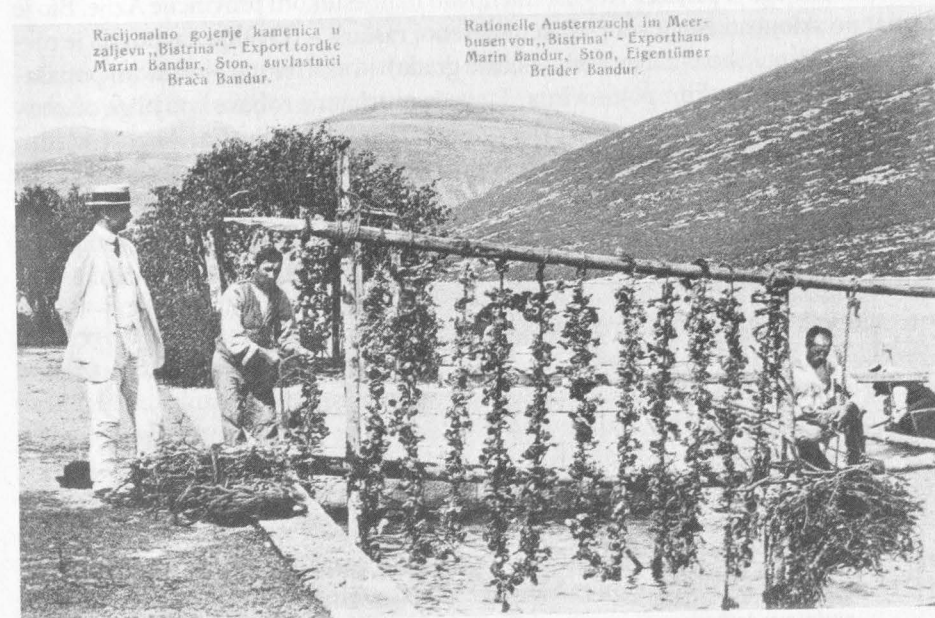
⁴ Valerije Maksim (1. st.) je rimski povjesničar, autor zbirke povijesnih zgoda i anegdota s moralističkom tendencijom

⁵ R. T. Günter, „The Oyster Culture of the Ancient Romans”, *Journal of the Marine Biological Association of the United Kingdom*, Vol. 4, 1897, str. 360-365.

⁶ Domenico Sestini, *Dissertation sur un vase antique de verre: trouvé dans un tombeau près de l'ancienne ville de Populonia, et conservé dans le Musée particulier de S.A.I. et R. Madame le Grande-Duchesse de Toscane, Princesse de Luques et di Piombino*, u: *Magasin Encyclopédique*, Paris 1813.

Nama je važniji dijagramski prikaz dviju većih zgrada, podignutih na drvenim pilotima, spojenih mostom ispod kojeg je gojilište ostriga. Te zgrade i uzgajalište (OSTRIARIA) ”kupaju se” u stiliziranim valovima. Günter zaključuje da bi natpis STAGNU(M) predstavljao Lukrinsko jezero, naravno, ako je scena doista prikaz dijela Bajanskog zaljeva i lučkog gata u Puteolima. Druga vaza je manja. Danas se nalazi u Museo Borgiano di propaganda fide u Rimu. I ona ima natpis ispod kojega je skup građevina koji u osnovi ponavlja onaj koji smo upoznali na lijevoj strani Piombino vaze. Ovdje, posve lijevo, nalazi se figura žene s dvije palmine graničice u desnoj, te s vazom u lijevoj ruci. Misli se da bi to mogla biti bila personifikacija Baja. Desno od te, zacijelo alegorijske figure, slijede građevine navedene na natpisu: svjetionik (FAROS), jezero (STAGNU[M] NERONIS), šuma (SILVA), te dvije slične zgrade sa uzgajalištem ostriga (OSTRIARIA) u sredini.

Ostavit ćemo po strani raspravu o stvarnoj ubicaciji tog prizora. No, važno napomenuti da je posve nedvojbeno riječ o onodobnom prizoru uzgoja kamenica nedaleko od Baja. Današnji uzgoj kamenica u Lukrinskom jezeru olakšava razumijevanje antičkog. Kamenice se pričvršćuju na grube konope – u Tarantu se zovu *pergolari* – a vise u vodi s drugih konopa koji se protežu horizontalno između stupova zabodениh u blato na dnu plitka jezera. U Tarantu su horizontalni konopi vezani tako da zatvaraju prostorne kvadrante (*sciae*). Isti način donosi i slika iz Dubrovnika:

Ston, ribanje kamenica u zaljevu Bistrina, 1902.

Murine su druga velika tema ovog dijela Plinijeve Devete knjige. Murina je *par excellence* legendarna riba, navodi Vojmir Vinja.⁷ Sve je kod nje oduvijek bilo obavijeno misterijom: od priče da je *muraina* (grč.) uvijek ženka i da izlazi na kopno da se pari sa zmijom. Elijan (*De natura animalium* 9,66) nam u detalje pripovijeda kako zmija-mužjak riga otrov prije nego što će oploditi murinu, a Plinije nam priča kako Vedije Polion hrani murine tako da im u ribnjak baca robove koje je htio kazniti smrću.

Priče o murinama, raspreda Vinja, kolale su dugo kroz srednji vijek. U *Starofrancuskom opisu Pule i Dubrovnika iz godine 1395.* anonimni autor bilježi kako su murine pustošile obalu i otoke, a protiv njihove zle čudi kršćanstvo je našlo lijeka u paljenju svijeća po crkvama, jedinom utočištu od moći zlokobnih životinja. Žene su protiv uroka nosile ogrlice ili naušnice u obliku savijene murine, o čemu pripovijeda Izidor Seviljski, a jednu potvrdu te prakse nalazimo i u *Pjesmi nad pjesmama* (1,10), u Jeronimovoj Vulgati.⁸

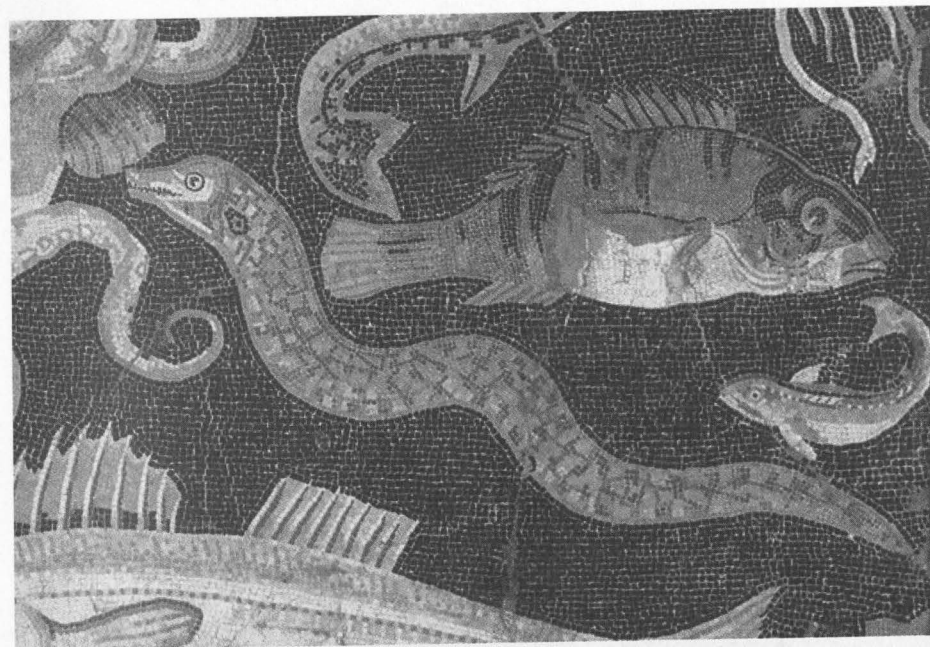
U Aristofanovim „Žabama“ Dionis putuje u podzemni svijet, a nakon prelaska „velikog jezera bez dna“ u Haronovu čamcu, i susreta s inicijantima njegova kulta, susreće najstrašnijeg od Hadovih pomoćnika, Eaka, podzemnog vratara. Iako ga mitologija predstavlja kao pravednog suca, ovdje je on čudovište i sadist. Prijeti Dionisu, između ostalog, strašnim murinama Tartesa, koje ga grizu za pluća!⁹ Ta agresivna riba, čiju zlu čud otkriva još strašniji izgled, spominje se u 1. st. pr. Kr. uz ime Vedija Poliona, kojega je prijatelj August imenovao namjesnikom provincije Azije. Bio je poznat po sklonosti istančanoj, ali neumjerenoj raskoši – (Ovidije navodi da je njegova vila u Napuljskom zaljevu bila veličine grada) – i ekstremno okrutnom ponašanju, čak i prema rimskim pojmovima. Bacao je murinama robove koji bi ga oneraspoložili. Takav je čovjek, naravno, uvijek imao razloga za ljutnju. Car August svjedočio je jednoj takvoj epizodi: rob je razbio kristalnu čašu, a Vedije je naredio da ga se baci murinama. Rob je u očaju kleknuo pred Augusta, moleći ga za humaniju smrt. Zapanjeni car dao je smrskati sve skupocjene čaše i njima napuniti bazen. Vedije nije mogao – zaključuje Seneka – kazniti roba za „nedjelo“ koje je sam car počinio.

⁷ Vojmir Vinja, *Jadranska fauna, Etimologija i struktura naziva*, Split, 1986.

⁸ Pulchrae sunt genae tuae sicut turturis;
collum tuum sicut monilia.
Murenulas aureas faciemus tibi,
vermiculatas argento.
Dum esset rex in accubitu suo,
nardus mea dedit odorem suum.

„Lijepi su obrazi tvoji međ murininim naušnicama / vrat tvoj pod njenim ogrlicama / Učinit ćemo za tebe takve zlatne naušnice / Takve sa zlatnim privjescima. U hrvatskom prijevodu Biblije u izdanju Kršćanske sadašnjosti nije sačuvao spomen na murine: Lijepi su obrazi tvoji među naušnicama / vrat tvoj pod ogrlicama / Učiniti ćemo za tebe zlatne naušnice / s privjescima srebrnim.

⁹ Koloman Rac na dotičnom mjestu u svom prijevodu iz metričkih razloga ima – gruj, umjesto – murina. Aristofan, *Komedije*, Zagreb, 1947, str. 488.

Prikaz murine s mozaika iz Pompeja.

U 35. knjizi, koja govori o umjetnosti, Plinije, spominjući posude od terakote navodi da se najraskošnija večera zvala „tripatinum“ (obrok s trima različitim jelima): jedno bijaše od murine, drugo od štuke, treće od miješane ribe.¹⁰

Lucije Licinije Lukul znamenito je ime u rimskoj povijesti, poglavito zbog svojih borbi protiv Mitridata VI. Eupatora, kojega je u tkz. Trećem ratu s Mitridatom (74.-64.) prisilio na povlačenje iz Bitinije. Rat je dovršio Pompej, osvojivši Malu Aziju i Siriju, uz osnivanje novih provincija (Kilikija, „Bitinija i Pont“ i Sirija). Plutarh će podrobno opisati njegov život: „A moguće je o njegovu životu, kao u staroj komediji pročitati u prvom dijelu o političkim djelima i vojnim pohodima, a u drugom o veselim op-hodima, bakljadama i svakoj mogućoj lakoumnoj zabavi. Ta ja bar ubrajam u lakoumnu zabavu i skupe gradnje, podizanje trijemova i kupališta (...) Lukulovi se perivojji ubrajaju u najraskošnijih od carskih vrtova. A što se tiče radova na morskoj obali i kod Neapolisa, gdje je vješao brežuljke povrh golemih iskopa, opasavao svoja prebivališta morskim trkalištima i ribnjacima i gradio palače usred mora, stoičar Tuberon, ugledavši sve to, nazva ga Kserksom u togi.“¹¹ Osim što je stekao glas sladokusca, Lukul je ostao zapamćen i po tome što je prenio trešnju u Europu. Ciceron nije imao razumijevanja za ovu vrstu ekstravagancije, nazivajući aristokrate poput Lukula i Hor-tenzija *piscinari*, „ljubiteljima ribnjaka“ ili „Tritonima ribnjaka“.

¹⁰ Plinije Stariji, *Povijest antičke umjetnosti*, Split 2012.

¹¹ Plutarh, *Usporedni životopisi*, Zagreb, 1988. str. 258.

Čitamo, nadalje, o nama nepoznatoj ribi *anthias* i nevjerojatno kompliciranoj proceduri njena lova.

Svega nekoliko redaka teksta o školjci *dactylos* činilo se kao rutinski prevoditeljski posao. Ako je daktilos prst, onda je to prstac, morska poslastica koju svi poznajemo. Ali, Plinije nastavlja, da su tako nazvani zbog sličnosti s ljudskim noktom. Dalje, da ta školjka svijetli u moru što je mrak veći, da svijetli u ustima onih koji ih jedu, na njihovim rukama, odjeći...

Enigmu kod Plinija, jer on često jedan naziv tumači drugim, kao i cijelu povijest te zbrke učeno je objasnio Vojmir Vinja.¹² *Dactylos* bi mogao biti prstac (*Lithodomus lithophagus*), koji se smatra najukusnijim među *poma maris* (plodovi mora), dok je *unguis* morao biti *Pholas dactylus*, školjkaš koji ispušta fosforescentno svjetlo! I doista, daljnja potraga dovodi nas do fotografije naše školjke.¹³ Samo je slična prstacu. Kamenotočac ili kamenotočac, a tako se zove, lijepa je hrapava školjka zatamnjene bijele boje, duga do 12 cm, ukrašena po cijeloj površini koncentričnim prugama i rebrima sa zubčićima. Izlučuje sluz koja noću svjetluca. Mogli bismo je nazvati morskom krijesnicom. Na rimskim menzama, u društvu ostriga, prstaca i svih vrsta morskih delicija, pri oskudnom svjetlu svijetla, morala je bogatstvu gozbe doprinijeti osobitim ugođajem.

Kamenotočac

¹² Vojmir Vinja, *Jadranska fauna, Etimologija i struktura naziva*, Split, 1986, str. 162.

¹³ Neven Milišić, *Školjke i puževi Jadrana*, Split, 1991.

Eto, opet smo se uvjerali u ono što smo u Plinija već zapazili. Komprimirana rečenica traži povijesna, kulturna, prirodoslovna objašnjenja, pa su u pravilu bilješke opsežnije nego sam prijevod. A naizgled marginalno štivo – jer što bi nam na prvi pogled školjke i morska bića mogla ponuditi osim nekoliko ukusnih recepata – pruža, kao i uvijek kod Plinija, okus pravog kulturološko i istraživačkog užitka.¹⁴

Prikaz luke na fresci iz Stabiae.

¹⁴ Zahvaljujem se srdačno Marini Milićević Bradač koja me upozorila na murine kod Aristofana, te Anti Podrugu i Bratislavu Lučinu, koji vide sve moje propuste.

Plinius *Naturalis historia*, liber IX

LXXVIII Aevi piscium memorandum nuper exemplum accepimus. Pausilypum villa est Campaniae haut procul Neapoli. In ea in Caesaris piscinis a Pollio-
ne Vedio coniectum piscem sexagensimum post annum exspirasse scribit Anna-
eus Seneca, duobus aliis aequalibus eius ex eodem genere etiam tunc viventibus.
Quae mentio piscinarum admonet, ut paulo plura dicamus hac de re prius quam
digrediamur ab aquatilibus.

LXXIX Ostrearum vivaria primus omnium Sergius Orata invenit in Baia-
no aetate L. Crassi oratoris ante Marsicum bellum, nec gulae causa, sed avaritiae,
magna vectigalia tali ex ingenio suo percipiens, ut qui primus pensiles invenerit
balineas, ita mangonicatas villas subinde vendendo. Is primus optimum saporem
ostreis Lucrinis adiudicavit, quando eadem aquatiliū genera aliubi atque ali-
ubi meliora, sicut lupi pisces in Tiberi amne inter duos pontes, rhombus Ravennae,
murena in Sicilia, elops Rhodi, et alia genera similiter, ne culinarum censura pera-
gatur. Nondum Britannica serviebant litora, cum Orata Lucrina nobilitabat. Po-
stea visum tanti in extremam Italiam petere Brundisium ostreas, ac, ne lis esset in-
ter duos sapes, nuper excogitatum famem longae advectionis a Brundisio con-
pascere in Lucrino.

Plinije, Deveta knjiga *Prirodopisa*

LXXVIII Saznao sam nedavno za spomena vrijedan primjer u vezi sa život-
nim vijekom riba. U Kampaniji, nedaleko od Napulja, nalazi se ladanjska vila na-
zvana Pausilip.¹ Anej Seneka² piše da je u njoj u Cezarovim³ ribnjacima uginu-
la riba u dobi od šezdeset godina, koju je ubacio Vedije Polion,⁴ a da su još dvi-
je od iste vrste još tada bile žive. Taj spomen bazena upozorava me da ne-
što više kažem o tome, prije negoli napustim temu o vodenim životinjama.

LXXIX Bazene za kamenice (ostrige)⁵ prvi je od svih izumio Sergije Orata⁶
u Bajanskom zaljevu,⁷ u doba govornika Lucija Krasa,⁸ prije Marsičkog rata.⁹ Nije
to učinio zbog oblapornosti nego zbog pohlepe, zarađujući velike novce na svom
praktičnom geniju. Jer, kako je prvi pronašao viseće kupelji, tako je odmah prodavao
(tako) uređene vile. On je prvi procijenio da lukrinske ostrige imaju najbolji okus,
zato što su iste vrste morskih bića bolje kvalitete na različitim mjestima, kao na pri-
mjer štuka u Tiberu između dvaju mostova,¹⁰ iverak u Raveni, murina na Siciliji, je-
setra na Rodu. Slično je i s ostalim vrstama, da ne raspravljamo o mišljenjima u ku-
linarstvu. Još se nisu iskorištavale britanske obale kad je Orata hvalio kamenice iz
Lukrinskog jezera.¹¹ Ali, poslije se smatralo vrijednim ići po ostrige na kraj Italije
do Brundizija; i da bi se spriječila rasprava oko dva okusa (dvije poslastice), nedav-
no je smišljeno da se ostrige, ogladnjele zbog dugog prijevoza iz Brindizija, dohra-
ne u Lukrinskom jezeru.

¹ Pausilip je brdo između Napulja i Puteola, koje se proteže u more. Ondje je Vedije Polion imao vilu koju je ostavio Au-
gustu, a kasnije ju je posjedovao Trajan.

² Lucije Anej Seneka (oko 4. pr. Kr. – 65. n.e.) filozof, tragičar i satiričar. Ovdje se vjerojatno radi o djelu *Naturales qua-
estiones*.

³ Misli na cara Augusta.

⁴ Vedije Polion je bio rimski vitez, prijatelj cara Augusta, koji ga je imenovao namjesnikom provincije Azije. Kasnije po-
stao poznat po svom luksuzu i okrutnosti prema robovima.

⁵ *Ostrea edulis* (Linn., 1758). Pripada obitelji *Ostreidae* (ostrige). Školjka okrugla, do jajasta oblika, nesimetričnih i ne-
pravilnih rubova. Stijenke ljuštura debele, a na površini imaju koncentrične lističave pruge.

Drži se priljepljena na tvrdu podlogu, gdje živi u rijetkim kolonijama. Jestiva, cijenjena kao poslastica koja se jede u
svježem stanju, sirova, s dodatkom limunova soka. Uzgaja se umjetno.

⁶ O Segiji Orati iscrpno u uvodu.

⁷ Baje su malen gradić u Kampaniji, između Kuma i Puteola, omiljeno odmaralište Rimljana zbog vrućih kupki i ugodne
atmosfere

⁸ Lucije Licinije Kras (140.-91. pr. Kr.), znameniti govornik, učitelj Ciceronov

⁹ Ili tkz. Saveznički rat, koji se vodio od 91.-88. pr. Kr.

¹⁰ Sublicijskog i Palatinskog.

¹¹ *Rutupiae* (današnji Richborough) osnovan je nakon Klaudijeve invazije na Britaniju 43. g. n.e. Kako su Rimljani napre-
dovali sjeverno, postale su veliko naselje s hramovima, amfiteatrom. Gradić je bio završen gradnjom Portus Dubris (mod-
erni Dover). Ruptiae su u rimskom Carstvu bile visoko cijenjene zbog kvaliteta svojih ostriga. Juvenal u Satirama ih stav-
lja uz bok lukrinskim (Sat. 4.141.). Rutupinska obala u nekim literarnim djelima znači tako cijelu britansku obalu.

LXXX Eadem aetate prior Licinius Murena reliquorum piscium vivaria invenit, cuius deinde exemplum nobilitas secuta est Philippi, Hortensi. Lucullus exciso etiam monte iuxta Neapolim maiore incendio quam villam exaedificaverat euripum et maria admisit, qua de causa Magnus Pompeius Xerxen togatum eum appellabat. | XL | HS e piscina ea defuncto illo venire pisces.

LXXXI Murenarum vivarium privatim excogitavit ante alios C. Hirrus, qui cenis triumphalibus Caesaris dictatoris sex milia numero murenarum mutua appendit. Nam permutare quidem pretio noluit aliave merce. Huius villam infra quam modicam | XL | HS piscinae vendiderunt. Invasit dein singulorum piscium amor. Apud Baulos in parte Baiana piscinam habuit Hortensius orator, in qua murenam adeo dilexit, ut exanimatam flesse credatur. In eadem villa Antonia Drusi murenae, quam diligebat, inares addidit, cuius propter famam nonnulli Baulos videre concupiverunt.

XXXIX *Murena quocumque mense parit, cum ceteri pisces stato pariant. Ova eius citissime crescunt. In sicca litora elapsas vulgus coitu serpentium impleri putat.*

Aristoteles zmyrum vocat marem qui generet. Discrimen esse quod murena varia et infirma sit, zmyrus unicolor et robustus dentesque et extra os habeat. In Gallia septentrionali murenis omnibus dextera in maxilla septemae maculae ad formam septentrionis aureo colore fulgent, dumtaxat viventibus, pariterque cum anima extinguuntur. Invenit in hoc animali documenta saevitiae Vedius Pollio, eques Romanus ex amicis Divi Augusti, vivariis earum immergens damnata mancipia, non tamquam ad

LXXX U isto je doba Licinije Murena Stariji izmislio ribnjake za ostale vrste riba,¹² a njegov su primjer potom slijedili plemići Filip i Hortenzije. Lukul je čak izgradio kanal, koji je koštao više od seoske vile, i pustio u njega more probivši tunel kroz planinu blizu Napulja.¹³

Zbog toga ga je Pompej Veliki nazivao Kserksom u rimskoj togi.¹⁴ Kad je umro, ribe iz tog ribnjaka prodane su za 4 000 000 sestercija.

LXXXI Poseban ribnjak za murine¹⁵ iznašao je prije svih Gaj Hirije koji je za trijumfalne gozbe diktatora Cezara priložio 6000 murina u zajam: nije ih, naime, htio zamijeniti ni za kakav novac i ni za kakvu drugu nagradu.¹⁶ Prodali su njegovu više nego skromnu vilu s ribnjakom za 4 000 000 sestercija. Zatim je nastupila sklonost (opsesija) prema pojedinačnim primjercima riba. Govornik Hortenzije¹⁷ imao je kod Baulija u Bajanskom zaljevu ribnjak u kojem se nalazila murina koju je toliko volio da se vjeruje kako je plakao kad je uginula.¹⁸ U istoj je vili Druzova žena Antonija ukrasila naušnicama murinu koju je voljela, pa su mnogi zbog njene glasoovitosti žarko željeli posjetiti Baule.¹⁹

XXXIX²⁰ *Murina se mrijesti bilo u kojem mjesecu, dok sve ostale ribe samo u (jednom) određenom mjesecu. Jajašca joj vrlo brzo rastu. Općenito se smatra da murine izlaze na suhe obale gdje se oploduju nakon parenja sa zmijama.*

Aristotel plodnog mužjak naziva zmyrus; (kaže) da je razlika u tome što je murina šarena i slaba, zmyrus jednobojan, snažan i ima zube i izvan usta. U sjevernoj Galiji sve murine na desnoj čeljusti imaju po sedam pjega u obliku Velikog medvjeda, koje sjaje zlatnim sjajem dok ribe žive, a nestaju kad one uginu. Rimski vitez Vedije Polion, prijatelj božanskog Augusta, pronašao je dokaze njihove okrutnosti bacajući robove optužene na smrt u njihove bazene, ne zato što kopnene zvijeri nisu bile dovoljne za ovu namjenu, nego što ni s jednom drugom vrstom nije mogao vidjeti kako se cijeli čovjek

¹² Lucije Licinije Murena, konzul 151. g. pr. Kr.

¹³ Lucije Licinije Lukul, rođen 106. g. pr. Kr., Sulin kvestor, sudjelovao u ratu protiv Mitridata. Nakon velikih pobjeda, morao se boriti protiv pobuna. Vraćen u Rim 66. pr. Kr.

Njegovi pohodi donijeli su mu nadimak *Ponticus*.

¹⁴ Kserkso je, naime, napravio za svoju flotu tunel kroz planinu Atos. Plinijev navod ne podudara se sa Plutarhovim, kod kojega čitamo da je Lukula tako prozvao Kvint Elije Tuberon, filozof, pravnik i povjesničar

¹⁵ *Muraena helena*, iz roda *Anguilliformes*, porodica *Muraenidae*, rod *Muraena* (Linn.1758), riba zmijolika tijela, boje gotovo crne, čokoladnosmede, žute ili bjelkaste, dužine do 1,3m (katkad i 2 m) i težine do 8 kg. Glave velike, snažnih, šiljatih zubi, agresivna, bolnog i opasnog ugriza. Živi na hridinastim dnima u rupama i pukotinama, obično između 5 i 50 m, lovi noću.

¹⁶ 46. i 45. god. pr. Kr.

¹⁷ Kvint Hortenzije Hortal (144.-55. pr. Kr.) veliki rimski govornik, suparnik Ciceronov, branitelj Vera u čuvenom procesu.

¹⁸ Bauli, mjesto blizu Baja, sada Bacolo; kolokvijalni izraz "videre Baulos" sačuvao se u "Vedi Napoli, e poi mori".

¹⁹ Antonija Mlađa, udala se 16. g. pr. Kr. za konzula Nerona Klaudija Druza. Majka čuvenog vojskovođe Germanika i cara Klaudija, baka Kaligulina.

²⁰ Ovdje sam umetnula opis murine iz XXXIX. c. iste knjige, koji se tematski uklapa u ovaj prijevod.

hoc feris terrarum non sufficientibus, sed quia in alio genere totum pariter hominem distrahi spectare non poterat. Ferunt aceti gustu praecipue eas in rabiem agi.

Tenuissimum iis tergis, contra anguillis crassius, eoque verberari solitos tradit Verrius praetextatos et ob id multam iis dici non institutum.

LXXXII Coclearum vivaria instituit Fulvius Lippinus in Tarquiniensi paulo ante civile bellum quod cum Pompeio Magno gestum est, distinctis quidem generibus earum, separatim ut essent albae, quae in Reatino agro nascuntur, separatim Illyricae, quibus magnitudo praecipua, Africanae, quibus fecunditas, Solitanae, quibus nobilitas. Quin et saginam earum commentus est sapa et farre aliisque generibus, ut cocleae quoque altilis ganeam impleant. Cuius artis gloria in eam magnitudinem perductas, ut quadrantes caperent singularum calices, auctor est M. Varro.

LXXXIII Piscium genera etiamnum a Theophrasto mira produntur. Circa Babylonis rigua decedentibus fluviis in cavernis aquas habentibus remanere quosdam, inde exire ad pabula pinnulis gradientes crebro caudae motu, contraque venantes refugere in suas cavernas et in his obversos stare. Capita eorum esse ranarum marinae similia, reliquas partes gobionum, branchias ut ceteris piscibus. Circa Heracleam et Cromnam et multifariam in Ponto unum genus esse quod extremas fluminum aquas sectetur cavernasque sibi faciat in terra atque in his vivat, etiam reciprocis amnibus siccato litore. Effodi ergo, motu demum corporum vivere eos adprobante. Circa eandem Heracleam [eodemque] Lyco amne decedente ovis relictis in limo generari pisces, qui ad pabula petenda palpitent exiguis branchiis, quo fieri non indigos umoris, propter quod et anguillas diutius vivere exemptas aquis, ova autem in sicco maturari ut testudinum. Eadem in Ponti regione adprehendi glacie piscium maxime gobiones non nisi patinarum calore vitalem motum fidentes. Et in his quidem, tametsi mirabilis, est tamen aliqua ratio. Idem tradit in Paphlagonia effodi pisces gratissimos cibus terrenos altis scrobibus in iis locis, in quibus nullae restagnant aquae, miraturque et ipse gigni sine coitu. Umoris quidem vim aliquam inesse quam puteis arbitratur, ceu vero in ullis reperiantur pisces. Quicquid est hoc, certe minus admirabilem talparum facit vitam, subterranei animalis, nisi forte vermium terrenorum et his piscibus natura inest.

raskomada u jednom trenu. Kažu da ih kušanje octa posebno razbjesni.

Koža im je veoma mekana, a kod jegulja, naprotiv, tvrđa. Verije pripovijeda da su se njome obično šibali sinovi rimskih građana i to zbog toga što nije bilo uobičajeno da im se izriče novčana kazna.

LXXXII Vivarije za puževe prvi je izgradio Fulvije Lipin u tarkvinijskom kraju malo prije građanskog rata koji se vodio s Pompejem Velikim. Odvajao ih je po vrstama, tako da posebno budu bijeli puževi, koji žive u Reatinskom polju, posebno oni s područja Ilirika, koji su osobito veliki, afrički koji su plodni, solitanski, koji su cijenjeni. Štoviše, kao hranu im je smislio ukuhan mošt i brašno te drugu vrstu krme, tako da su i ugojeni puževi dopunjavali gastronomsku ponudu. Marko Varon²¹ piše da je to išlo do te mjere da su ljuštore pojedinih puževa obuhvaćale i 80 kvadrana.²²

LXXXIII Osim toga, Teofrast pripovijeda o divnim vrstama riba.²³ Kaže da kad rijekama oko navodjenih polja babilonskih padne vodostaj, neke (ribe) ostaju u šupljinama s vodom i da odatle izlaze jesti grabeći malim perajama uz brzo micanje repa i da od lovaca bježe u svoja skrovišta i u njima ostaju okrenute prema izlazu. Navodi da su im glave slične morskoj žabi, ostali dijelovi glavočima, a škrge kao kod drugih riba. Oko Herakleje²⁴ i Kromne²⁵ i na mnogim mjestima na Pontu živi jedna vrsta koja traži vode na rubovima rijeka i sebi u zemlji gradi udubine u kojima živi, a također na prostorima gdje se rijeka diže i povlači, kad se obala sasušila, a iskopaju se tek kad pokretom tijela potvrde da su žive. Oko iste Herakleje i na istom mjestu na utoku rijeke Lik ribe se rađaju iz jajašaca ostavljenih u blatu; one u potrazi za hranom šire sićušne škrge, tako da im ne treba tekućina. Zato i jegulje mogu duže živjeti kad su izvan vode, dok im jajašca sazrijevaju na suhome, kao na primjer kornjačina. U istom području Ponta najviše se u ledu love glavoči koji jedino na vrućini tave pokazuju znakove života. Ima za njihovo čudno ponašanje ipak neko objašnjenje. Teofrast također pripovijeda da se u Paflagoniji kopnene ribe, vrlo ukusne za jelo, iskopavaju iz dubokih jama na onim mjestima na kojima nema nikakve vode. I čudi se da nastaju bez parenja i da imaju neku sposobnost crpljenja tekućine kao iz bunara – kao da se i u jednom bunaru mogu ribe pronaći! Bilo što god, to sigurno čini manje čudnovatim život krtica, podzemnih životinja, osim ako nije priroda ovim ribama podarila narav zemnih crva.

LXXXIV Ali svim ovim tvrdnjama potvrdu daje poplava Nila s čudom koje na-

²¹ Marko Terencije Varon (116.-27. p. n. e.) najveći polihistor rimske književnosti

²² *Quadrans* ili *teruncius* iznosi ¼ asa ili libre (*as* = 328,9 g), dakle 82,2 g. Pojedini puževi su mogli, po ovom izračunu imati 6576 g.

²³ Platonov, pa Aristotelov učenik, rođen 370. pr. Kr. na otoku Lezbu. Sačuvana tri njegova djela "Povijest biljaka", "Porijeklo biljaka" i slavni "Karakter".

²⁴ Herakleja Pontska, suvremeni Karadeniz Ereğli u Turskoj, bio je drevni grad na crnomorskoj obali Bitinije u Maloj Aziji, na ušću rijeke Lik.

²⁵ Grad na južnoj obali Crnog mora, osnovan od Milećana.

LXXXIV Verum omnibus his fidem Nili inundatio adfert omnia excedente miraculo. Quippe detegente eo musculi reperiuntur inchoato opere genitalis aquae terraeque, iam parte corporis viventes, novissima effigie etiamnum terrena.

LXXXV Nec de anthia pisce sileri convenit quae plerosque adverte credidisse. Chelidonias insulas diximus Asiae scopulosi maris ante promunturium Tauri sitas. Ibi frequens his piscis et celeriter capitur uno genere. Parvo navigio et concolori veste eademque hora per aliquot dies continuos piscator enavigat certo spatio escamque proicit. Quicquid vero mutetur, suspecta fraus praedae est, cavetque quod timuit. Cum id saepe factum est, unus aliquande consuetudine invitatus anthias escam adpetit. Notatur hic intentione diligenti ut auctor spei conciliatorque capturae. Neque est difficile, cum per aliquot dies solus accedere audeat. Tandem et aliquos invenit paulatimque comitator postremo greges adducit innumeros, iam vetustissimis quibusque adsuetis piscatorem agnoscere et e manu cibum capere. Tum ille paulum ultra digitos in esca iaculatus hamum singulos involat verius quam capit, ab umbra navis brevi conatu rapiens ita ne ceteri sentiant, alio intus excipiente centonibus raptum, ne palpitatione ulla aut sonus ceteros abigat. Conciliatorem nosse ad hoc prodest, ne capiatur, fugituro in reliquum grege. Ferunt discordem socium duci insidiatum pulchre noto cepisse malefica voluntate. Agnitum in macello socio, cuius iniuria erat, et damni formulam editam condemnatumque addit Mucianus aestimata lite. Iidem anthiae, cum unum hamo teneri viderint, spinis, quas in dorso serratas habent, lineam secare traduntur, eo qui teneatur extendente, ut praecidi possit. At inter sargos ipse qui tenetur ad scopulos lineam terit.

LXXXVI Praeter haec claros sapientia auctores video mirari stellam in mari. Ea figura est, parva admodum caro intus, extra duriore callo. Huic tam igneum fervorem esse tradunt, ut omnia in mari contacta adurat, omnem cibum statim peragat. Quibus sit hoc cognitum experimentis haut facile dixerim, multoque memorabilius duxerim id cuius experiendi cotidie occasio est.

dilazi sve: jer kad se on stane povlačiti, otkrivaju se mali miševi koji su se tek počeli stvarati od plodne vode i zemlje; oni su živi u (jednom) dijelu tijela, ali im je najmlađi dio tijela još od zemlje.

LXXXV Ne bi dolikovalo izostaviti ono što sam primijetio da mnogi vjeruju o ribi *anthias*.²⁶ Spomenuo sam Helidonske otoke koji se nalaze pred rtom Taur u stjenovitom moru Azije.²⁷ Ondje je ova riba česta i brzo se lovi na sljedeći način: ribar u maloj lađi i odjeći iste boje isplovjava u isto doba na isto mjesto nekoliko dana zaredom i brumaje (primamljuje). Promjeni li se naime što, riba posumnja u varku i čuva se onoga čega se prestrašila. Kad se to često radi, katkada se jedna od njih, privučena navikom, pomami za mamcem. Na ovu se obrati posebna pažnja, jer je ona nada i priskrbitelj ulova. To nije teško, budući da se nekoliko dana jedino ona usuđuje pristupiti. Naposljetku pronađe i ostale i pomalo povećava pratnju, da bi naposljetku dovela nebrojeno jato, dok su se one najranije već naučile prepoznavati ribara i uzimati mu hranu iz ruke. Tada on bacivši udicu u mamcu malo dalje od prstiju, hvata ih, ili radije napada, grabeći ih hitrim trzajima, daleko od brodske sjene tako da ostale ne opaze, dok drugi ribar one ulovljene ubacuje u vreće tako da nikakvo mlataranje ni zvuk ne bi mogli druge ribe otjerati. Pri ovome korisno je da se prepozna riba-vabac i da je se ne uhvati, kako bi mogla otići u neko drugo jato. Pričaju da je neki svadljivi ortak postavio zasjedu dobro poznatom predvodniku i uhvatio ga sa zlim namjerama. Mucijan dodaje da je ribu uočio na ribarnici partner koji je pretrpio nepravdu, da je izdana odluka o šteti i da je kažnjen nakon održane rasprave.²⁸ Također se priča da kad *anthiae* vide da se jedna od njih zakačila na udicu, režu konopac nazubljenim bodljama koje imaju po leđima, dok ga ona koja je uhvaćena rasteže da bi ga se moglo odsjeći. Kod šarga onaj koji je uhvaćen trlja konopac o hridine.

LXXXVI Osim toga, primijetio sam da su se pisci čuveni po mudrosti čudili zviježdi u moru: takav je oblik morske zvijezde, koja ima iznutra malo mesa a izvana debiju kožu.²⁹ Kažu i da je tako užareno vruća da sprži sve što u moru dotakne i smješta probavlja svu hranu. Teško mogu reći kakvim se ovo eksperimentima spoznalo i smatrao bih vjerodostojnijim ono za što dnevice postoji mogućnost provjere.

²⁶ Grčki *anthias* obilato potvrđeno kod antičkih pisaca. Opijan, Elian, Aristotel. Za sve te pisce to je velika riba koja se može boriti s ribarom i presjeći povraz svojom jakom hrptenom perajom. Opijan ih razlikuje četiri vrste: žutu, bijelu, crnu i jednu kojoj je oko okruženo crnim kolobarom. Koju je vrstu predstavljalo grč. *Anthias* još se ne zna. Za Plinija to je nešto manja riba, ali iz njegova složena i nevjerojatna opisa kako se lovi, može se zaključiti da to nije vrsta koju ihtiolozi, još od Rondeleta, nazivaju *Anthias*. Ovo ukazuje na proizvodnost kojom su oni preuzimali nazivlje iz antike. Današnji naziv *Anthias anthias* označava kirnjicu crvenu.

²⁷ Helidonijski rt je zapravo izdanak planine Taur, koji strši prema moru, na jugoistoku današnje Turske, antička Likija

²⁸ Gaj Licinije Mucijan, rimski pisac i vojskovođa u 1. st. n. e.

²⁹ *Asteroides*.

LXXXVII Concharum e genere sunt dactyli, ab humanorum unguium similitudine appellati. His natura in tenebris remoto lumine alio fulgere claro et, quanto magis umorem habeant, lucere in ore mandentium, lucere in manibus atque etiam in solo ac veste decidentibus guttis, ut procul dubio pateat, suci illam naturam esse, quam miraremur etiam in corpore.

LXXXVIII Sunt et inimicitiarum atque concordiae miracula. Mugil et lupus mutuo odio flagrant, conger et murena caudam inter se praerodentes. Polypum in tantum locusta pavet, ut, si iuxta vidit omnino, moriatur, locustam conger. Rursus polypum congri lacerant. Nigidius auctor est praerodere caudam mugili lupum eosdemque statis mensibus concordare esse. Omnes autem vivere, quibus caudae sic amputentur. At e contrario amicitiae exempla sunt, praeter illa quorum diximus societatem, ballaena et musculus, quando praegravi superciliorum pondere obrutis eius oculis infestantia magnitudinem vada praenatans demonstrat oculorumque vice fungitur.

Hinc volucrum naturae dicentur.

LXXXVII Daktili pripadaju školjkama a nazvani su tako po sličnosti s ljudskim noktima.³⁰ Priroda im je podarila jasan sjaj u tami kad su druga svjetla ugašena. Što više tekućine imaju više se sjaje, sjaje u ustima onih koji ih žvaču, u njihovim rukama, sjaje čak i njihove kapljice koje padnu na pod i na odjeću, pa nema sumnje da je priroda njihova soka takva da bismo mu se morali diviti i u čvrstom tijelu.

LXXXVIII Čudesni su primjeri neprijateljstva i sloge (među ribama). Cipal i lubin (brancin)³¹ plamte uzajamnom mržnjom kao ugor i murina, pa jedni drugima grizu rep. Jastog³² se toliko boji hobotnice³³ da umire čim je vidi u blizini, a tako gruj ako vidi jastoga, dok s druge strane gruj trga hobotnicu na komade. Nigidije³⁴ tvrdi da lubin grize ciplov rep, premda su te ribe u slozi tijekom nekih mjeseci. Ti cipli i otkinutih repova nastavljaju dalje živjeti. S druge strane, povrh savezništva koje smo spomenuli,³⁵ primjeri su prijateljstva kit i morski miš. Budući da su kitove oči preopтереćene težinom obrva, miš pliva ispred njega i ukazuje na pličine opasne za njegovu veličinu, djelujući kao nadomjestak očima.

Sada prelazim na izlaganje o pticama.

³⁰ Ovdje se radi o školjci *Pholas dactylus* (Linn., 1758). Narodni nazivi kamenotočac, obični kamotočac. Pripada obitelji *Pholadidae* (svrdlasti školjkaši). Izduženog ovalnog oblik s prednjim krajem ljuštare koja ima oblik prsta. Najduža osovina školjke iznosi 120 mm, težine do 4 dkg. Obitava duž naše obale, najbogatije splitsko priobalje, pa do Omiša. Ima fosforescentnu sluz, koja noću svjetluca. Lovi se priručnim alatima (čekićem, pincetom), tako da se razbija mekani materijal u kojem obitava. Prilikom razbijanja skloništa, štrca vodu u tankim mlazovima.

³¹ *Labrax lupus*, Linn.1758.n

³² *Palimurus vulgaris*.

³³ *Octopus vulgaris*.

³⁴ Publije Nigidije Figul (98.-45. pr. Kr.) učeni rimski pisac, prijatelj Ciceronov.

³⁵ Primjer raka i moruzgve iz gl. LXVI